

**केंद्र पुरस्कृत हरियाली अंतर्गत पाणलोट प्रकल्पांच्या
प्रभावी अंमलबजावणीसाठी कार्यान्वयन सूचना
(WORKING GUIDELINES)**

महाराष्ट्र शासन
शासन परिपत्रक क्र. अप्रक्षे २००८/प्र.क्र. २१/जल-२०
ग्रामविकास व जलसंधारण विभाग,
मंत्रालय, मुंबई ४०० ०३२
दिनांक ७ मे, २००८

संदर्भ :-

१. केंद्र सरकारच्या हरियाली कार्यक्रमाची मार्गदर्शक तत्वे.
२. शासन परिपत्रक, ग्रामविकास व जलसंधारण विभाग, क्र.अप्रक्षे-१००३/प्र.क्र.१३६ / जल-२०,
दिनांक १४ नोव्हेंबर, २००३
३. शासन आदेश क्र.ग्रामविकास व जलसंधारण विभाग, क्र समिती -१००७/प्र.क्र ६७ / जल-२०,
दिनांक ५ जुलै २००७

प्रस्तावना:

केंद्र पुरस्कृत अवर्षण प्रवण क्षेत्रविकास कार्यक्रम व एकात्मिक पडीक जमीन विकास कार्यक्रमाच्या अंमलबजावणीस्तव दिनांक १ एप्रिल, २००३ पासून हरियाली मार्गदर्शक सूचना लागू करण्यात आत्या आहेत. या सूचना बन्याच अंशी व्यापक व विस्तृत आहेत. या मार्गदर्शक सूचनांची अंमलबजावणी करण्याबाबत संदर्भाधीन २ येथील परिपत्रकान्वये काही मुद्यावर स्पष्टीकरण करण्यात आलेले आहे. तरीही राज्यातील पाणलोट क्षेत्र विकास, स्थानिक परिस्थिती व कार्यान्वयन पद्धतीनुसार काही मुद्यावर अधिक स्पष्टीकरण करणे गरजेचे आहे, असे आढळून आत्याने हरियाली २००३ या मार्गदर्शक सूचनांचा मराठी अनुवाद सर्व क्षेत्रीय अधिकाऱ्यांस निर्गमित करण्यात आला आहे.

२ केंद्र शासनाच्या मार्गदर्शक सूचनांच्या अधीन राहून राज्यात केंद्र पुरस्कृत पाणलोट क्षेत्र विकास प्रकल्प राबविण्यामधे अंमलबजावणी संदर्भात काही संदिग्धता आहे, ती दूर करण्याकरीता कार्यान्वयन सूचना निर्गमित करता येतील काय याकरीता संदर्भाधीन ३ येथील आदेशान्वये मुख्यअभियंता तथा सहसचिव, नियोजन विभाग यांचे अध्यक्षतेखाली समिती नेमली होती. याशिवाय उपाध्यक्ष, महाराष्ट्र राज्य जलसंधारण सल्लागार परिषद यांचे अध्यक्षतेखाली पाणलोट क्षेत्रातील तज व्यक्तींचा एक कार्यगट नेमण्यात आला. सदर समिती व कार्यगटाने केलेल्या शिफारसी लक्षात घेवून खालीलप्रमाणे कार्यान्वयन सूचना निर्गमित करण्याची बाब विचाराधीन होती.

परिपत्रक

केंद्र शासनाच्या हरियाली मार्गदर्शक सूचना, २००३ विचारात घेवून क्षेत्रीय स्तरावर अंमलबजावणी प्रभावी होण्याचे दृष्टीने मार्गदर्शक सूचनातील अधिक स्पष्टीकरण करणे आवश्यक आहे, अशा मुद्यांबाबत पुढीलप्रमाणे कार्यान्वयन सूचना (WORKING GUIDELINES) निर्गमित करण्यात येत आहेत.

१) परिच्छेद ४ : प्रकल्प मंजूरी

विशेष समस्या असलेल्या क्षेत्रातील पाणलोट

राज्यातील विशेष समस्या असलेल्या अथवा निर्देशीत केलेल्या पाणलोट क्षेत्राचा हरियाली कार्यक्रमांतर्गत समावेश करण्यासाठी, संबंधित पाणलोट क्षेत्राचा अथवा गावांचा विशेष प्रकल्प आराखडा तयार करावा. अशा आराखड्यामधे समस्यांचे वितरण, प्रस्तावित उपचार पद्धतींचा तपशील व खर्चाचे अंदाजपत्रक व कार्यक्रम अंमलबजावणी यंत्रणा (PIA) आर्दीचा अंतर्भव असावा. असे प्रकल्प प्रस्ताव राज्य शासनातर्फे भूसंसाधन विभाग, केंद्र शासन यांचेकडे पूर्व परवानगीने सादर करावे, पाणलोट क्षेत्राची निवड केंद्र शासनाच्या पाणलोट क्षेत्राच्या निवडीच्या निकषांचे अधीन राहून खालील प्राधान्यक्रमाने गावांची निवड करण्यात येईल.

१. वनेतर पडीक जमिनीचे / अवनत जमिनींचे मोठे प्रमाण असलेले पाणलोट क्षेत्र.
२. मजूर, पैसा, साधने याद्वारे पाणलोट क्षेत्राच्या विकासासाठी व निर्माण केलेल्या साधन संपत्तीच्या देखभालीसाठी निश्चित लोकसहभाग देण्यास तयार असलेली गांवे.
३. जेथे प्रत्यक्ष मजुरी प्रामुख्याने किमान मजुरीपेक्षा कमी आहे असे पाणलोट क्षेत्र.
४. अगोदरच विकास झालेल्या पाणलोट क्षेत्राच्या लगतचे पाणलोट क्षेत्र तसेच योजनांतर्गत ज्या गावात पाणलोट उपचाराची काही कामे झाली असतील व काही अपूर्ण असतील अशी गांवे.
५. सामायिक जमिनींचे मोठे प्रमाण असलेले पाणलोट क्षेत्र.

प्राधान्याने संपूर्ण गावाचा समावेश असणारे सरासरी ५०० हेक्टर्स क्षेत्रफळ असलेले पाणलोट क्षेत्र तथापि, जर प्रत्यक्ष सर्वेक्षण केल्यावर, एखादे पाणलोट क्षेत्र, थोडेसे कमी किंवा जादा असल्याचे आढळून आत्यास, प्रकल्प म्हणून विकास करण्यासाठी संपूर्ण क्षेत्र हाती घेण्यात यावे.

२) परिच्छेद ५ पाणलोट क्षेत्र व खेड्यांचे परिसिमन

जर पाणलोट क्षेत्रात दोन किंवा त्यापेक्षा अधिक खेड्यांचा समावेश होत असेल तर नियोजित खेड्यांच्या मर्यादिनुसार त्याची खेडेनिहाय उपपाणलोट क्षेत्रामध्ये विभागणी करावी. मात्र सर्व उपपाणलोट क्षेत्रांचा विकास करण्याची काळजी घेण्यात यावी.

३) परिच्छेद ६ : पाणलोट क्षेत्रातील वन जमिनींचा विकास

१६ मार्च, १९९२ च्या शासन निर्णयानुसार संयुक्त वन व्यवस्थापन समित्या गठीत करून अंमलबजावणी करण्यात यावी. सदर समित्या गठन करण्याची जबाबदारी उपवनसंरक्षक (DCF) यांची राहील. जिल्हा तांत्रिक समितीमध्ये वन विभागाच्या सक्षम अधिकाऱ्यांचा सदस्य म्हणून समावेश असावा.

४) परिच्छेद ७ प्रकल्पांची सुरुवात.

सदर कार्यक्रम दिलेल्या मुदतीत राबविण्याची गरज लक्षात घेता केंद्र सरकारकडून संबंधित जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणेला प्रकल्प मंजूरीचे आदेश मिळाल्यापासून पुढील ६० दिवसांचे आत जिल्हा परिषद/जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा यांनी योग्य त्या गावांची निवड, प्रकल्प कार्यान्वयीन अभिकरण, पाणलोट संघ, पाणलोट विकास समिती, त्यांची नोंदणी बँक खाते उघडणे, प्रशिक्षण आयोजित करणे, कृती आराखडा बनविणे इ. पूर्वतयारी करावी म्हणजे अनुदानाचा पहिला हप्ता वितरीत करणे बंधनकारक राहील. वेळापत्रक सहपत्र अ मध्ये दिले आहे

५) परिच्छेद १५ पूर्णवेळ पाणलोट विकास संघ

प्रकल्प कार्यान्वयन अभिकरणाने या प्रकल्पासाठी स्वतंत्र व पूर्णवेळ पाणलोट विकास संघ प्रकल्प कालावधी पर्यंत नियुक्त असेल याची दक्षता घ्यावी. यामधे बदल होवू नये. याचे पालन करण्याचे अनुषंगाने आवश्यक त्या ठिकाणी खात्याबाहेरील तज्जांच्या सेवाही (Outsourcing) घेण्याची तरतूद मार्गदर्शक सूचनेप्रमाणे करावी. पाणलोट क्षेत्र विकास टीममध्ये सामाजिक कार्यकर्त्यांचा समावेश करणे बंधनकारक आहे. तसेच पाणलोट क्षेत्र विकास टीममध्ये एक महिला कार्यकर्ता असावी. महिला कार्यकर्ता न मिळाल्यास इतर वंचित घटकांचा विचार करावा.

६) परिच्छेद २५ सामुहिक संघटन व प्रशिक्षण

या संदर्भात शासन निर्णय दिनांक १४ नोव्हेंबर, २००३ मधील मुद्दा क्र.१० मधील विवेचनानुसार कार्यवाही करणे. प्रकल्पातील सहभागी विविध घटकांचा सविस्तर प्रशिक्षण आराखडा सोबत सहपत्र ब मध्ये जोडलेला आहे. या आराखड्यानुसार कार्यवाही करणे संबंधितांना बंधनकारक राहील.

७) परिच्छेद २६ पाणलोट क्षेत्र विकास प्रकल्प आराखड्याचे नियोजन व : मंजूरी प्रक्रिया

राज्य शासनाच्या दिनांक १४ नोव्हेंबर, २००३ च्या शासन निर्णयामधील मुद्दा क्रमांक १५, १६, १७, १८ व १९ मधील तदतुदींचे अधीन राहून पाणलोट क्षेत्र विकास प्रकल्पाचा सविस्तर कृती आराखडा तयार करावा. प्रकल्प आराखडा तयार करण्यासाठी पाणलोटाची किंवा गावाची पायाभूत माहिती (Benchmark Information) किंवा संकलनासाठी सोबत जोडलेल्या नमुनापत्रातील अनुक्रमांक १ ते ४ चा वापर करावा. तसेच गाव नकाशा, टोपोशीट, मृद सर्वेक्षण नकाशा, खातेदार यादी अशी माहिती संकलित करावी. प्रकल्प आरंभाच्या दिनांकापासून नऊ महिन्यात आर्थिक, तांत्रिकी, भौतिक व सामाजिक दृष्ट्या परिपूर्ण आराखडे वरील सर्व प्रक्रिया पूर्ण करून संबंधित प्रकल्प कार्यान्वयीन अभिकरणने (PIA) जिल्हा परिषद/ जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणांकडे अंतिम मंजूरीसाठी सादर करणे बंधनकारक आहे.

प्रकल्प आराखड्याचे नियोजन

जिल्हा परिषद/ जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणांकडे प्राप्त पाणलोट विकास आराखडे, तांत्रिक छाननी, सूचना व शिफारसींसाठी सदर आराखडे जिल्हा तांत्रिक समितीकडे सुपूर्द करावे. सदर आराखड्याची पडताळणी (Desk Aprisal) व क्षेत्रीय पाहणी (Physical site verification) करणे क्रमप्राप्त आहे. प्रत्यक्ष पहाणीअंती आराखड्यात काही त्रुटी/ उणिवा आढळल्यास त्या संबंधित प्रकल्प कार्यान्वयीन अभिकरणाकडून दुरुस्त करून घ्याव्यात व त्यानंतर सदर शिफारस केलेले आराखडे अंतिम मंजूरीसाठी जिल्हा पाणलोट समितीकडे दाखल करण्यात यावे. सदर काम तांत्रिक समितीने आराखडे प्राप्त झाल्यापासून ३० दिवसांचे आत पूर्ण करावे. शक्यतो सामान्य त्रुटींची पूर्तता करण्यासाठी प्रकल्प कार्यान्वयीन अभिकरणाला (PIA) १५ दिवसांचा कालावधी वाढवून देण्यात यावा. सदरील प्रकरणसुद्धा तांत्रिक समितीने या १५ दिवसांचे मुदतीत जिल्हा पाणलोट समितीकडे अंतिम मंजूरीसाठी सादर करावे. शिफारसींसहीत प्राप्त झालेल्या पाणलोट प्रकल्प आराखड्यांना जिल्हा पाणलोट समितीने ३० दिवसाचे आत अंतिम एकत्रित व तांत्रिक मान्यता देणे बंधनकारक राहील. यासाठी जिल्हा पाणलोट समितीच्या बैठकांचे आयोजन जिल्हा परिषद / जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणांनी महिन्यातून किमान एकदा करावे व जिल्हा पाणलोट समिती सदस्य म्हणून सहाय्यकारी प्रशिक्षण संस्थांस आमंत्रित करावे. आराखडा मंजूरीनंतर ३० दिवसांचे आत (निधी उपलब्धतेचा अभाव वगळता) संबंधित ग्रामपंचायत व प्रकल्प कार्यान्वयीन अभिकरणांस वर्ग करण्यात यावे.

८ परिच्छेद ३२ उपचार कामे

काही अपवादात्मक प्रसंगी उपचार कामांसाठी मंजूर केलेल्या निधीतून काही रक्कम शिल्लक राहिल्यास सदर निधीचा वापर जिल्हा पाणलोट समितीच्या पूर्वपरवानगीने नवीन उपचार कामांसाठी सुधारीत आराखडा मंजूर केल्यावर केंद्रशासनाचे मान्यतेने खर्च करता येईल.

९) परिच्छेद ३५ निधी वेळेत उपलब्ध करून देणे

संबंधित जिल्हा परिषद /जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणांना केंद्र व राज्य शासनाकडून निधी प्राप्त झाल्यावर १५ दिवसात संबंधित प्रकल्प कार्यान्वयीन अभिकरण तथा ग्रामपंचायत यांना देणे बंधनकारक असल्याने संपूर्ण देय निधी देण्याबाबत काटेकोरपणे पालन करण्यात यावे. परिणामी निधी उपलब्ध झाल्याने कामांना गती येईल.

१०) परिच्छेद ३६ साधन संपत्तीची देखभाल-दुरुस्ती

पाणलोट क्षेत्र विकास कार्यक्रमातून निर्माण होणाऱ्या साधन संपत्तीची देखभाल-दुरुस्ती करण्यासाठी पाणलोट विकास निधी जमा करणे आवश्यक आहे. याचे महत्व लक्षात घेऊन संबंधित प्रकल्प कार्यान्वयीन अभिकरण, ग्रामपंचायत यांना निधीचा पुढील हप्ता वितरीत करीत असताना शासन निर्णय दिनांक १४ नोव्हेंबर, २००३ मधील क्र. २० मध्ये नमूद केल्यानुसार सर्व अटींची पूर्तता झाली असल्याची निधी वितरणापूर्वी खातरजमा करण्यात यावी.

११) परिच्छेद ३७ व ३९. पाणलोट विकास निधी

पाणलोट विकास निधीमध्ये सहभाग, कर, देणग्या इत्यादी माध्यमातून जमा होणारा निधी प्राधान्याने गावातील जलसंधारण कामाची देखभाल दुरुस्ती व उपयोगीता यासाठीच खर्च करावा. विविध योजनांमधून ग्रामीण विकासाची कामे घेत असताना पाणलोट प्रकल्प आराखड्या मंजूर केलेली कामे वगळता इतर विकासात्मक कामे/ उपचार कामे समाविष्ट करावीत. (डुप्लीकेशन ऑफ वर्क टाळण्यासाठी).

१२) परिच्छेद ३८ स्वयंसहाय्यता गटांना बीज भांडवल

स्वयंसहाय्यता गटांना व्यवसायाभिमुख उपक्रमांसाठी बीज भांडवलीपोटी प्रत्येक ग्रामपंचायतीस १ लाख रुपयांपर्यंतचा निधी राखून ठेवणे अपेक्षित आहे. सदर निधी पाणलोट क्षेत्र विकास कामांसाठी तरतूद केलेल्या ८५ टक्के रक्कमेतून अदा करावा.

सदर शासन परिपत्रक सहपत्र अ व ब सह महाराष्ट्र शासनाच्या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आले असून त्याचा संगणक संकेतांक २००८०५१४१७०६५५००१ असा आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नांवाने,

(मि का फडके)
अवरसचिव, महाराष्ट्र शासन

मा.मुख्यमंत्री यांचे खाजगी सचिव.

मा.मंत्री (जलसंधारण) यांचे खाजगी सचिव.

मा.राज्यमंत्री (जलसंधारण) यांचे खाजगी सचिव.

उपाध्यक्ष, महाराष्ट्र राज्य जलसंधारण सल्लागार परिषद, औरंगाबाद,

आयुक्त (कृषि) कृषि आयुक्तालय, महाराष्ट्र राज्य पुणे.

सर्व विभागीय आयुक्त.

सर्व जिल्हाधिकारी

सर्व मुख्य कार्यकारी अधिकारी जिल्हा परिषद तथा अध्यक्ष जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा,

संचालक, भूजल सर्वेक्षण व विकास यंत्रणा.पुणे,

संचालक, महाराष्ट्र सुदूर संवेदन केंद्र, नागपूर.

संचालक, मृदसंधारण व पाणलोट क्षेत्र व्यवस्थापन, कृषि आयुक्तालय, पुणे.

संचालक, सामाजिक वनीकरण संचालनालय, महाराष्ट्र राज्य, पुणे.

व्यवस्थापकीय संचालक, महाराष्ट्र जलसंधारण महामंडळ, औरंगाबाद.

मुख्य अभियंता, लघु पाटबंधारे (स्थानिक स्तर), पुणे.

प्रकल्प संचालक, जिल्हा ग्रामीण विकास यंत्रणा, सर्व

सर्व सदस्य, महाराष्ट्र राज्य जलसंधारण सल्लागार परिषद

सर्व जिल्हा अधिकारी, कृषि अधिकारी,

महालेखापाल १/२, महाराष्ट्र राज्य मुंबई / नागपूर (लेखापरीक्षा / लेखा व अनुज्ञेयता)

अधिदान व लेखा अधिकारी /निवासी लेखाधिकारी, मुंबई.

सर्व मंत्रालयीन विभाग,

सर्व उपसचिव/अवर सचिव/कक्ष अधिकारी, जलसंधारण उपविभाग

कार्यासन अधिकारी जल-७/८/१२/२० /, ग्राम विकास व जलसंधारण विभाग, मंत्रालय, मुंबई.

निवड नस्ती जल २०

सहपत्र अ

हरियाली कार्यप्रणाली विवरण / तपशील (कार्यान्वयन सूचना/ तत्वे आधारित)

अ.क्र	कामांचा तपशील	उपक्रमनिहाय दिवस	एकूण दिवस	जबाबदारी
१	दिलेत्या निकषांनुसार जिल्हयातील गावांची प्राधान्यक्रमानुसार निवड	३०	३०	जिप/जिग्रावियं
२	प्राधान्यक्रम सुचीतील गावामध्ये प्रचार प्रसिद्धी मोहिम (स्थानिक संस्थांची मदत घेता येईल.)	१५	४५	जिप/जिग्रावियं
३	इच्छूक गावांचे अर्ज तालुका पंचायती मार्फत प्रकल्प कार्यान्वयीन अभिकरणाच्या नामनिर्देशासह जिप/ जिग्रावियं कडे आवश्यक कागदपत्रासह सादर करणे.	१५	६०	पंचायत समिती
४	अर्जाची छाननी करून गावांची व प्रकाअची निवड करणे.	८	६८	जि.पा.समिती/ जि.प./ जिग्रावियं
५	प्रकाअ प्रमुख व WDT यांची नांवे मंजुरीसाठी जिप/जिग्रावियं कडे सादर करणे.	८	७६	प्र.का.अ.
६	प्रकाअ व WDT च्या नावास अंतिम मंजुरी देणे.	८	८४	जिप/जिग्रावियं
७	प्रशिक्षण आराखडा व वेळापत्रक जिप/ जिग्रावियंकडे सादरकरणे.	८	९२	सहाय्यकारी प्रशिक्षण संस्था (STI)
८	जोडपत्र क्र.२ नुसार अनुदानाचा पहिला टप्पा (१५%) संबंधित प्रकाअ, STI आणि ग्रामपंचायत यांना वितरण	८	१००	जिप/ जिग्रावियं
९	प्रकाअ प्रमुख व WDT यांचे पायाभूत प्रशिक्षण	१८	११८	STI
१०	सामुहिक सुसज्जता व सामुहिक संघटनांच्या कामांची अंमलबजावणी सुरु करणे.	--	--	WDT
११	प्रशिक्षण आराखडयानुसार गांवपातळीवरील विविध संस्थांच्या प्रमुखांचे प्राथमिक प्रशिक्षण	३०	१४८	STI
१२	पायाभूत सर्वेक्षणे, PRA प्रक्रिया करणे.(मार्गदर्शिका परिच्छेद-२६)	३०	१७८	WDT
१३	सविस्तर प्रकल्प आराखडा तयार करणे. (केंद्र सरकार मार्गदर्शिक परिच्छेद-२६ ते २९नुसार	९०	२६८	WDT/WC/PIA
१४	प्राप्त आराखडे जिल्हा तांत्रिक समितीकडे सादर करणे.	३	२७१	जिप/जिग्रावियं
१५	प्राप्त आराखडयांची Desk पडताळणी व गरजेनुसार क्षेत्रीय पाहणी करून शिफारशीसह अहवाल जिल्हा समितीकडे सादर करणे.	३०	३०१	जिल्हा तांत्रिक समिती
१६	जिल्हा तांत्रिक समितीने शिफारस केलेत्या सविस्तर आराखडयांना तांत्रिक, आर्थिक, प्रशासकीय (अंतिम व एकत्रित) मान्यता देणे.	१५	३१६	जिल्हा पाणलोट समिती
१७	अनुदानाच्या पहिल्या हप्त्यातील खर्चाचे विवरण व प्रगती अहवाल व पुढील अनुदानाची मागणी जिप/जिग्रावियंकडे करणे.	--	--	प्रकाअ
१८	प्रगती अहवाल, खर्चाचे विवरण व अनुदान मागणी अर्जाची छाननी करून, शिफारशीसह अहवाल जिल्हा पाणलोट समितीकडे सादर करणे.	८	--	जिप/जिग्रावियं
१९	निधी वितरणास मंजुरी देणे.	८	--	जिल्हा पाणलोट समिती
२०	निधी वितरीत करणे	८	--	जिप/जिग्रावियं
२१	अंमलबजावणी टप्पात सहामाही संनियंत्रण भेटी देणे.	--	--	STI
२२	वरील मुद्दा क्र.१७ ते २० नुसार प्रत्येक अनुदान वितरण हप्त्यांसाठी कार्यपद्धती अवलबिली जावी.	--	--	जिप/जिग्रावियं
२३	मासिक प्रगती अहवाल जिप/जिग्रावियं कडे सादर करणे.	दर महिन्याच्या ५ तारखेला	--	प्रकाअ

सहपत्र बः अभ्यासक्रमाचे विषय व वाख्यानांची संख्या, प्रशिक्षणार्थी गट
A) प्रशिक्षणार्थी गट : प्रकल्प अंमलबजावणी यंत्रणा प्रमुख (PIA Leader)
विषय :- १) प्रकल्प ओळख (Project Orientation) (१ दिवस)

अ.क्र	विषय	सत्र	
		अध्यापन	प्रात्यक्षिक
१	पाणलोट क्षेत्र विकास संकल्पना	१	-
२	हरियाली मार्गदर्शक सूचना	१	-
३	हरियाली कार्यक्रमातील विविध घटकांच्या भूमिका व जबाबदा-या.	१	-
४	लोकसहभाग	१	-

विषय : २) - प्रकल्प आराखडा नियोजन (१ दिवस)

अ.क्र	विषय	सत्र	
		अध्यापन	प्रात्यक्षिक
१	प्रकल्प आराखडा नियोजन प्रक्रिया	१	-
२	सविस्तर कृती आराखडा बनविणे	१	-
३	पाणलोट क्षेत्र विकासाचे विविध उपचार	१	-
४	प्रकल्प नियोजन टप्प्यातील मतभेद निराकरण	१	-

विषय :- ३) प्रकल्प व्यवस्थापन (१ दिवस)

अ.क्र	विषय	सत्र	
		अध्यापन	प्रात्यक्षिक
१	दस्तावेजीकरण (PIA स्तर व गांवस्तर)	१	-
२	अहवालीकरण (PIA स्तर व गांवस्तर)	१	-
३	प्रकल्प आर्थिक व्यवस्थापनातील खबरदारी (PIA स्तर व गांवस्तर)	१	-
४	सहभागीय अंमलबजावणी व संनियंत्रण	१	-

B) प्रशिक्षण गट:

अ पाणलोट विकास पथक (WDT) (९ दिवस) भाग-१

सामुहिक सुसज्जता व समुदाय संघटन

अ.क्र	विषय	सत्र	
		अध्यापन	प्रात्यक्षिक
१	प्रशिक्षणार्थीचा प्रोफाईल	-	-
२	पाणलोट क्षेत्र विकास कार्यक्रम संकल्पना	१	-
३	हरियाली मार्गदर्शक सुचे	२	-
४	कृषि हवामान विभाग	१	-
५	लोकसहभाग आणि त्याच्या पद्धती	१	१
६	सामाजिक सुसज्जता कोशल्य (Community Mobilization), तंत्र, कौशल्य, पद्धती	२	१
७	विविध गट बांधणी व त्यांचे व्यवस्थापन - १. उपभोक्ता गट २. स्वयंसहायता गट ३. ग्रामसभा/ग्रामपंचायत ४. पाणलोट समिती	१/२ १/ १/२ १ १	
८	महिला सहभाग	१	
९	दुर्योग स्वोतातून माहिती संकलन करणे	१/२	
१०	पायाभूत सर्वेक्षणे व पी.आर.ए.	८	८
११	जमिनीच्या धुपीची कारणे व प्रकार	१	-
१२	पाणलोटातील उपचारांची ओळख (मुलभूत माहिती) १. उद्येश २. जागा निवड	२	-
१३	क्षेत्रीय अभ्यास दौरा- पाणलोटातील प्रत्यक्ष उपचार पहाणी	-	४

ब) प्रशिक्षण गट:पाणलोट विकास पथक (WDT) (९ दिवस) भाग-२

प्रकल्प आराखडा नियोजन

अ.क्र	विषय	सत्र	
		अध्यापन	प्रात्यक्षिक
१	सर्वेक्षण साहित्याची ओळख १. नकाशा वाचन २. दिशा, प्रमाण व अंतर ३. रूपांतर घटक	१	-
२	पाण्याचे अंदाजपत्रक	१	-
३	एल-सेक्शन, क्रॉस सेक्शन, समपातळी नकाशा, पाणलोटाचे सिमांकन	४	४
४	गट नियोजन- मृदा, कृषि व भूगर्भीय शास्त्रीय माहिती मिळविणे	१	३
५	गोळा केलेल्या माहितीचे संश्लेषण,विश्लेषण व अनुमानीकरण करणे.	१	-
६	क्षेत्रीय कामे नियोजन(सीसीटी,बांधबंदिस्ती, मजगी, दगडी बांधबंदिस्ती, WAT), तंत्र, कौशल्य, पद्धती	२	-
७	घळनियंत्रण कामे नियोजन (गली प्लग, लाइव्ह चेक डॅम, अर्दन चेक्स, लुज बोल्डर)	२	-
८	जलसंवर्धन कामे नियोजन (शेततळे, ANB, CNB, खोदतळे, वनतळे, गँवीयन, भूमीगत बंधारा)	१०	
९	मुलस्थानी मृद व जलसंवर्धनाच्या कृषि विषयक पद्धती	१	
१०	भूमी उपयोगिता वर्गानुसार जमीन वापर नियोजन	१	-
११	वनीकरण, फळबाग लागवड, वनशोरी, कुरण विकास,ऊर्जा वनरोपण, औषधी वनस्पती इ.	२	-
१२	सविस्तर प्रकल्प आराखडा तयार करणे	४	-
१३	प्रशिक्षणामुळे दृष्टीकोनात झालेला बदल	-	-

क) प्रशिक्षण गट:पाणलोट विकास पथक (WDT) (६ दिवस)

भाग-३ अंमलबजावणी व संनियंत्रण

अ.क्र	विषय	सत्र	
		अध्यापन	प्रात्यक्षिक
१	पाणलोट उपचाराची क्षेत्रवार आखणी (Lineout) १. क्षेत्रीय कामे २. घळनियंत्रक कामे ३. जलसंवर्धन कामे	१ १ १	१ १ ३
२	पाणलोट उपचाराचे पर्यवेक्षण व गुणवत्ता नियंत्रण १. क्षेत्रीय कामे २. घळनियंत्रक कामे ३. जलसंवर्धन कामे	१ १ २	- - -
३	दस्ताएवजीकरण १. क्षेत्रीय कामे २. घळनियंत्रक कामे ३. जलसंवर्धन कामे (मापनपुस्तके, हजेरीपत्रक, जडसंग्रह नोंदवही, कार्यनोंदवही, लोकसहभाग नोंदवही)	१ १ १	- - -
४	हिशेबासंदर्भातील दस्ताएवजीकरण (कॅशबुक, व्हावुचर, बँक सिस्टीम्स)	१	-
५	विविध गटांच्या बैठकांचे इतिवृत्त लिखाण	१/२	-
६	अहवालीकरण	१	-
७	लोकवगणी उभारणीच्या विविध पद्धती	१	-
८	अडीअडचणी, तक्रार निराकरण	१	-
९	अंमलबजावणी टप्यातील विविध घटकांच्या भूमिका व जबाबदा-या	१	-
१०	बचत गटासाठी व्यवसायभिमुख उपक्रम कौशल्य	१	-
११	योजनांचे केंद्राभिमुखीकरण	१	-
१२	अंमलबजावणीपश्चात पाणलोटाचे व्यवस्थापन	१	-
१३	सनियंत्रण व आढावा	१	-

C) प्रशिक्षण गट: ग्रामपंचायत / पाणलोट समिती, पाणलोट स्वयंसेवक व वनरक्षक

विषय :- १) प्रकल्प ओळख (Project Orientation) (२ दिवस)

अ.क्र	विषय	सत्र	
		अध्यापन	प्रात्यक्षिक
१	पाणलोट क्षेत्र विकास संकल्पना	१	-
२	हरियाली कार्यक्रम व कार्यान्वयन सूचना	१	-
३	हरियाली कार्यक्रमातील विविध घटकांच्या भूमिका व जबाबदा-या	१	-
४	विकासात्मक दृष्टीकोन	१	-
५	हरियाली कार्यक्रमांतर्गत करावयाची पाणलोटविषयक कामे	१	-
६	मतभेदाचे व्यवस्थापन	१	-
७	प्रकल्प व्यवस्थापन	१	-
८	महिलांचा सहभाग	१	-

विषय :- २) प्रकल्प नियोजन, अंमलबजावणी व संनियंत्रण (२ दिवस)

अ.क्र	विषय	सत्र	
		अध्यापन	प्रात्यक्षिक
१	लोकसहभाग मिळविण्याच्या पद्धती	१	-
२	गट नियोजन पद्धती	१	-
३	लोकवर्गणी उभारणी पद्धती	१	-
४	सहभागीय अंमलबजावणी	१	-
५	दस्तऐवजीकरण	१	-
६	अहवालीकरण	१	-
७	सहभागीय संनियंत्रण व आढावा	१	-
८	योजनांचे केंद्राभिमुखीकरण	१	-

विषय :- ३) पर्यवेक्षण व गुणवत्ता नियंत्रण (२ दिवस)

अ.क्र	विषय	सत्र	
		अध्यापन	प्रात्यक्षिक
१	पाणलोट उपचारांचे पर्यवेक्षण व गुणवत्ता नियंत्रण		
	१. क्षेत्रीय कामे	१	-
	२. घट्ठनियंत्रक कामे	१	-
	३. जलसंवर्धन कामे	१	-
२	जनसुनावणी (गरज व महत्व, पद्धती, निष्कर्ष तसेच निष्कर्षावर अंमलबजावणी पद्धत) (गरजेनुरुप समस्यांच्या अनुरंगाने)	१	-
३	गांवस्तरावरील विविध निधीचे व्यवस्थापन (फिरता निधी (Revoloving Fund), विकास कामाचा निधी, WDF यांचे व्यवस्थापन	२	-
४	एकड्हीट प्रोटोकॉल (Exit Protocol)	१	-

विषय :- ४) प्रकल्प पश्चात पाणलोट व्यवस्थापन (२ दिवस)

अ.क्र	विषय	सत्र	
		अध्यापन	प्रात्यक्षिक
१	वैयक्तिक पाणलोटाची दुरुस्ती व देखभाल	१	-
२	सामुहिक जागेवरील उपचारांची दुरुस्ती व देखभाल	१	-
३	लाभाचे वाटप	१	-
४	कर आकारणी पद्धती निर्माण करणे	१	-
५	सामुहिक मत्तेचा वापर (उदा. गायरान, मत्स्यपालन)	१	-
६	संयुक्त वन व्यवस्थापन	२	-

D) स्वयंसहायता गटाचे प्रमुख (SHG Leader)

विषय :- स्वयंसहायता गट व्यवस्थापन (२ दिवस)

अ.क्र	विषय	सत्र	
		अध्यापन	प्रात्यक्षिक
१	हरियाली कार्यक्रम ओळख	१	-
२	स्वयंसहायता गट- संकल्पना, गरज, महत्व, प्रकार APL, BPL	१	-
३	बचतगट कार्यपद्धती- बैठका (संघटिका, सह संघटिका जबाबदा-या)	१	-
४	बचतगट नियमावली	१	-
५	दस्तऐवजीकरण (पासबुक, मिनिट्सबुक, कर्ज-व्याजदर आकारणी, दंड आकारणी वर्गेरे)	१	-
६	लिंग समभाव (Gender Sensitization)	१	-
७	महिलांचे हक्क व अधिकार	१	-
८	पाणलोट क्षेत्र विकास कार्यक्रमात महिलांचा सहभाग	१	-

टीप - १ : व्यवसायाभिमुख कौशल्यवाढीवरील प्रशिक्षणे प्रकल्प अंमलबजावणी काळात गरजेनुसार आयोजित करावीत.

E) उपभोक्ता गट प्रमुख (User Group)

विषय :- १) उपभोक्ता गट - भूमिका व जबाबदा-या (२ दिवस)

अ.क्र	विषय	सत्र	
		अध्यापन	प्रात्यक्षिक
१	पाणलोट क्षेत्र संकल्पना	१	-
२	हरियाली मार्गदर्शक सूचना	१	-
३	उपभोक्ता गट संकल्पना - भूमिका व जबाबदा-या.	१	-
४	गट नियोजन (Net Planning)	१	-
५	लोकसहभाग (अंशदान, उपस्थिती, पर्यवेक्षक)	१	-
६	पाणलोटातील विविध उपचार (गरज, महत्व, जागानिवड)	२	-
७	माती परिष्करण - महत्व व गरज (Soil Health)	१	-

विषय :- २) प्रकल्प अंमजबजावणी, संनियंत्रण (२ दिवस)

अ.क्र	विषय	सत्र	
		अध्यापन	प्रात्यक्षिक
१	पर्यवेक्षण व गुणवत्ता नियंत्रण		
	१. क्षेत्रीय कामे	१	-
	२. घलनियंत्रक कामे	१	-
	३. जलसंवर्धन कामे	१	-
२	लोक सहभाग/ वर्गणी	१	-
३	उपभोक्ता गटाच्या बैठकांचे आयोजन	१	-

विषय :- ३) प्रकल्पपश्चात व्यवस्थापन (२ दिवस)

अ.क्र	विषय	सत्र	
		अध्यापन	प्रात्यक्षिक
१	क्षेत्रीय कामे - दुरुस्ती व देखभाल	१	-
२	घलनियंत्रक कामे -दुरुस्ती व देखभाल	१	-
३	जलसंवर्धन कामे -दुरुस्ती व देखभाल	१	-
४	पिक नियोजन व व्यवस्थापन	१	-
५	पाणी व्यवस्थापन	१	-
६	उपभोक्ता दर आकरणी (User Charges)	१	-